

ПРИКАЗИ

Др ДУШАН ЖИВКОВИЋ, Бока Которска и Папштровићи у народноослободилачкој борби, Војно дело, Београд, 1964, 452

У Живковићевој монографији народноослободилачка борба у Боки и Папштровићима први пут је у целини обрађена. Мала површина и број становништва у овом приморском појасу од Херцег-Новог до Петровца одредили су унапред исцрпност обраде. Према попису од 1953, на површини од 738,7 км² живело је 38.991 становник. Узме ли се, међутим, значајан прилив становништва у Боку из црногорског залеђа после рата, као и чињеница да је италијански окупатор наредио исељавање из Боке 1941. свих оних који су се у њу доселили после 1918, онда је тај број становника за време рата сигурно био још мањи. Али, независно од ове незнатне разлике, спроведено микроистраживање омогућило је писцу, на првом месту, да искористи максимум извора до којих се могло доћи у савременом тренутку, укључујући поред писаних извора и усмене изјаве. По нашем мишљењу, а ово се мора одмах рећи, то је уједно највећи квалитет рада, заједно са свестраношћу обраде, постигнуте обухватањем свих аспеката рата и револуције, како су се они манифестовали на овом подручју.

При оцени изворне основе овога рада пада у очи да је Живковић поред објављене грађе (зборници Војноисторијског института), користио и документацију VII која није објављена а односи се на ово подручје, грађу из Државног архива у Котору, и посебно хронике устаничких места (Крушевица, Св. Стефана, Брајића и многих других). Из Државног архива у Котору Живковић је искористио коrespondенцију и извештаје пре-

фекта которске провинције („Provincia di Cattaro“) Скаселатија за период 1941—43, упућиване гувернеру Бастијанинију, на чијој је подлози успео да реконструише и оживи макијавелистичке политичке методе овог Мусолинијевог повереника у Боки. Примењујући, с друге стране, савесно хеуристичка начела, писац не узима усмене изјаве од преживелих првобораца овога краја и других учесника само тада кад му недостају писани извори, него и онда када у њима треба да провери неки податак, спорно или уопште контраверзно питање у новопронађеној или већ објављеној грађи. Приликом претреса и критике извора Живковић тежи искључиво утврђивању историјске истине, па уз пут, у тексту, или напомени, исправља и неке фактографске грешке које су промакле досадашњим истраживачима НОБ у Црној Гори (то су најчешће исправке неких чињеница у монографији Ватрића Јовановића). Но, несумњиво је, и поред савесности писца, да сваки учесник неће увек бити задовољан улогом која му је у догађајима утврђена, простором који је извесној акцији посвећен, па можда ни тачношћу реконструкција персоналног састава неких партијских форумата, одбора друштвено-политичких организација, органа власти. Евентуални приговори такве врсте не могу се међутим упитати у кривицу писца. Нешто блиско догађаја, а још више мало подручје на коме је истраживање спроведено, натерали су аутора да иде на претрес и оцену готово сваке појединости збивања. Судбина истраживача који се баве са-

временом историјом управо је тачка да за сваки догађај који обрађује у форми фактографских реконструкција морају очекивати сведоке „за“ и „против“, потврду учесника или савременика да се тако збило како тврди писац, или пак обрнуто. Могућности оцењивања учесника увек су знатно веће уколико је рад више детаљистички а подручје истраживања уже.

Писац ове монографије је и сам учесник догађаја које обрађује. Његово познавање људи, акција које су извођене, и уопште целог политичког амбијента Боке у време револуције, знатно је допринело да се догађаји успешно реконструишу. Њему то углавном није сметало да излаже мирно и научно објективно, иако се у књизи могу пронаћи и места где је страственост учесника однела превагу над мирним казивањем научника.

Већ поменута темељитост и свестраност обраде догађаја у Боки за време НОБ у Живковићевој монографији доводи нас на питање честе дилеме истраживача НОБ, а и других области, да ли проучавати догађаје на ширем подручју или ужем, али у минуциозној фактографској реконструкцији. Процењујући по овој књизи ми се не можемо оетети мишљењу да је Живковић ипак правилно поступио што је за предмет обраде узео ужи рејон. То не мора увек бити једноставније, али је резултат истраживања чешће трајнији. Таква оријентација омогућује да се основним проблемима претпостави један свестраније сагледани комплекс, ширини дубина, овлашном прегледу детаљнија фактографска слика. У историографији НОР-а последњих година уместо општих прегледа све више се појављују радови о појединим устаничким крајевима и областима. Није реч само о монографским радовима о НОБ у Црној Гори, него и о Босанској крајини, западној Србији, источној Србији, Санџаку, Војводини итд. Тиме се, разумљиво, не негира јединственост револуције,

нити врши њено „цепање и уситњавање“, већ, у оквиру општих кретања, дубље истражују догађаја у појединим крајевима и у светлости специфичности за њих карактеристичних. Колико те опште закномерности револуције и општи оквири у којима се она остварује успевају да се уклопе и органски јединствено слију са догађајима на ужем подручју, ствар је способности одређеног истраживача и политичко-идејних претпоставки од којих он полази. Живковић је издвојио Боку са Паштровићима из оквира НОБ у Црној Гори, али не са циљем да изолује проучавање, него напротив, да у најтешњој вези са залеђем и у склопу општег развика југословенске револуције што боље проучи издвојени регион. Ми мислимо да је то основни резон оваквих истраживања. Ако се томе дода да је Бока интересантна за проучавање НОБ и због тога што се у њој у маломе одражавају разноврсне противуречности револуције и њихово превазилажење, онда Живковићева оријентација постаје још оправданија. Није ли Бока национално и верски мешовит крај; паралелно са развојем борбе настаје и народна власт; на том подручју формира се такође контрареволуција оличена у четничком покрету; на ту област претендују и усташе, покушавајући политички продор и стицање утицаја; делују и федералисти; контрареволуционарне снаге очекују на том подручју искрцавање савезника, Партија делује цело време без прекида, а активне су и друге организације (СКОЈ, АФЖ и друге); терор непријатеља је веома јак; створен је систем затвора и логора (затвор у Котору, казамати у Мамули и на Превлаци). На ово издвојено проучавање Боке утицале су и неке друге специфичности које Живковић истиче у предговору и у уводу (стр. 37), па и у закључку. Међу тим спецификама које су имале значаја за развој НОБ у Боки Живковић наводи прикључење овог краја Италији и чињеницу да је Бока „војни бастион“, област са јаким

фортификацијама, које датирају још из времена Аустрије и Краљевине Југославије. Основни разлог за проучавање ових ужих подручја је свакако већ поменути тежња да се постигне што дубље истраживање, које би открило специфичности у јединственој законмерности револуције, што је са своје стране предуслов да се иде на њено синтетичко уобличавање у ширим, југословенским размерама. Бока је, како истиче Живковић, претворена у провинцију која обухвата простор од Груде до Грља, краљевим декретом од 18. маја 1941. тако да са Сплитом и задарском провинцијом долази под владу Далмације са седиштем у Задру. Паштровићи су били ван ове провинције, под режимом окупације. Бока је била анектирана све до капитулације Италије, да би затим цело ово подручје дошло под Кајперову Фелдкомандантуру, односно Народну управу за Црну Гору и Боку (од 1. XI 1943). Као и Италијани и Немци су увиђали стратешки значај овог подручја као везивног елемента за своје фронтоне у Албанији и Далмацији. Важност Боке се у немачким стратешким плановима не умањује све до јесени 1944.

Насупрот овом издвајању Боке од њеног залеђа, које су спровели Италијани, она је од јесени 1941. потпадала под Главни штаб за Црну Гору и Боку, а њена партијска организација под ЦК Црне Горе (писац не каже „и Боке“).

За разлику од многобројних писаца јубиларних издања из тематике НОР-а и евокативних написа уопште, Живковићева монографија је рађена по принципима научне методологије. Она је заснована на огромној документацији, критички провереној, а интерпретација догађаја и анализа су на солидном нивоу. Међутим, настојећи да прикаже све догађаје хронолошки, како су се одигравали, писац пада у хроничарски манир. Истина, он и нема намеру да пише синтетичку расправу. У тежњи, опет, да не изостави ниједан пода-

так, Живковић на неким местима „затрпава“ излагање правом поплавом чињеница и реконструкција (вид.: стр. 142—3, 146—7, 149 итд.). Понекад не одваја ни битно од споредног (вид.: опис одношења материјала из магазина у Бечима, низ описа, мањих војних акција, епизодичних догађаја). Није увек ни уједначен начин обраде: излагање мотива, расположења и унутрашњих осећања Скаслатија је готово дневник; хватање илегалца у пећини у Врмцу, изнад Столива, личи на опис личног доживљаја; општи оквири збивања (ставови ЦК КПЈ 22. јуна, 4. јула, саветовање у Столицама, АВНОЈ итд.) дају се прилично стандардно и декларативно, тако да ти делови помало штрче у склопу других ситнијих збивања.

Писац је, по нашем мишљењу, хтео боље учинити да је догађаје износио комплексно, настојећи да оствари један колосек излагања у оквиру датих хронолошких раздела. Уместо тог кудикамо адекватнијег поступка, он догађаје који су делови исте целине излаже посебно, што оставља утисак извесне раздвојености и њихове мање повезаности. Комплексном обрадом он је могао отклонити и хроничарски манир. Тако ће он, примера ради, приликом излагања рада партијске организације од јула до августа 1941, одвојено приказивати херцеговско-рисански крај, одвојено опет которски, будвански са Паштровићима; одвојено затим излаже мере које предузима окупатор итд.

Периодизација коју даје Живковић ослања се на поделу развитка НОБ у Црној Гори, углавном. Период од завршетка априлског рата па до избијања устанка у Црној Гори 13. јула 1941. наставља се у другу фазу која траје до краја маја 1942. Наредни развитак обухваћен је у хронолошким оквирима од јуна 1942. до септембра 1943. и од капитулације Италије до завршетка НОБ у Боки.

Припреме за устанак описане су врло детаљно, како прикупљање оружја тако и формирање ору-

жаних група. У Боки нема великих фронталних окршаја, док је у Паштровићима устанак богат догађајима. На то утиче пре свега чињеница да су масе увучене у устанак, тако да није било оног лавирања карактеристичног за Боку. Брајићка акција је врло подробно описана и исправљени неки погрешни детаљи у досадашњој литератури. Реакција Италијана прати се преко низа Скаселатијевих извештаја Бастијанинију. Види се стање у Боки како га сагледава непријатељска страна, а посебно репресалије које окупатор одмах предузима. Неки епизодични моменти имају такође историјски значај: судбина групе Јевреја која завршава у италијанским логорима у Албанији; судбина групе угледних интелектуалаца из Београда са др Васиљем Поповићем; усташка тактика кривог информисања Италијана да четници и партизани припремају напад на Конавле и Дубровник.

Кад Живковић описује ове догађаје, он ниједног момента не испушта из вида да покрет у Боки зависи од догађаја у Црној Гори. Уочава специфичности, али не третира Боку као енклаву у односу на Црну Гору. Он узима у обзир све оне елементе који су битни за устанак и његов развој с друге стране: снагу Партије, деловање разних колаборациониста и буржоаског утицаја уопште, брзу или спору реакцију Италијана на догађаје у току.

Одвојено је обрађен рад партијске организације од августа до децембра 1941. За разлику од Црне Горе у 13-јулском устанку, Партија је у Боки морала да осваја позиције у масама постепено, да их увлачи у НОП „корак по корак“. Најзначајније дело партијске организације је по Живковићу формирање Орјенског батаљона и његове успешне акције децембра 1941 (сектор Црквике — Грахово). Јануара — фебруара 1942. успон НОП-а је још израженији. Почетком марта 1942. Орјенски батаљон је имао око 600 бораца. Држећи развучен фронт батаљон штити

ослобођену територију Црне Горе од италијанског упада из Боке. Партија је ангажована око учвршћивања ове крупне јединице и Приморског батаљона. Користећи много нових извора писац пластично оживљује кризу и осипање, те судбину ових јединица. Анализа писца о узроцима расформирања Орјенског батаљона показује: да је директива за повлачење стигла касно; недостатак перспективе; фронтална одбрана; погрешан правац одступања.

Ова криза наступа у пролеће 1942, али не изазива прекид континуитета партијског рада за читав период од маја 1942. до септембра 1943. У поређењу са неким другим крајевима у Боки, према писцу, није било грубих политичких грешака, нити искривљавања партијске линије, док је криза била само резултат војне премоћи непријатеља и општих прилика (стр. 209).

Разматрајући привремену кризу НОП-а у овим крајевима (јун 1942 — септембар 1943); Живковић подробно описује рад партијске организације, живот илегалца и њихову делатност, везе са Црном Гором; приказује систем репресивних мера окупатора; активност антикомунистичких формација. Као носиоци реакционарног фронта у овим крајевима појављују се: Обрад Новаковић (у херцеговском крају), Марко Лазаревић (у Грбљу), капетан Миливоје Митровић (у Будви). Четници су само привидно били у илегалности јер су се фактички слободно кретали. Што се тиче католичког клера (бискуп Буторац), он се резервисано држао према Италијанима, очекујући припајање Боке НДХ. Међутим, када су се ове наде изјаловиле његова повезаност и сарадња са Италијанима је била знатно активирана.

Као што то увек бива, криза устанка имала је свој пандан у успону контрареволуције. Живковић је потанко изложио узроке појаве контрареволуционарних и квислиншких снага. Истакнуто је да су њихова најјача упоришта у

крајевима око Жерцег-Новог и Грбља. Приказани су и узроци појаве сепаратистичких снага (федералисти). Истовремено је изложена и активност усташке организације, коју Немци користе као „противтежу четницима“.

У кризи устанка средином 1942. окупатор је настојао да изврши фашизацију ових крајева и сломи отпор народа. Насупрот томе, партијска организација тежи да очува кадрове, одржавајући борбени дух антифашистички расположених маса. Повремено се изводе и мање акције, а стално организује помоћ антифашистима у затворима и логорима. Живковић је описао погибију познатих партијских радника и првака Боке: Николе Ђурковића, Сава Илића, Миће Вавића и других, која је била и те како осетан ударац Партији. Од јуна 1943. партијска организација Боке је под ОК Цетиње, а од новембра 1943. ствара се ОК за Боку.

У последњој глави Живковић окупата полет НОП-а и ослобођење Боке и Паштровића. Капитулација Италије 8. септембра 1943. представља прелом у развиту НОП-а у овим крајевима. Капитулација изазива сукоб три опречне струје — немачке, четничке и НОП-а. Описано је оклевање штабова италијанских јединица да пређу на страну НОВ. Размах и разгоревање НОВ у овом завршном периоду изражава се и у значајном приливу бораца. Бока са Паштровићима даје неколико стотина бораца за црногорске бригаде. У току прве половине 1944.

формирају се Први и Други бокељски батаљон, а касније и Бокељска бригада која је након неколико дана нарасла на 2000 бораца. На овом подручју, ако изузмемо Паштровиће у 13-јулском устанку и акцију Орјенског батаљона у зиму 1941—2, као и завршне борбе за ослобођење Боке, није било већих фронталних окршаја. Али су антифашистичка активност и непрекидне акције карактеристика за цео овај период. Као резултат ових борби и акција непријатељ је имао преко 5000 избачених из строја, док је погинуло 900 бораца и родољуба из ових крајева.

Целовитости обраде доприноси и избегавање једностраног војног приказа. Паралелно са нарастањем НОВ Живковић разматра и стварање нове власти, форме њене организације и деловања, као и рад антифашистичких организација (АФЖ-а и Омладине). У поређењу са војним догађајима, облици политичког институционарања револуције ипак су несразмерно свом значају обрађени у овој књизи.

У целини узев, рад је прилог од несумњиве вредности историографији НОР-а и социјалистичке револуције, јер писац брижљивом реконструкцијом догађаја и њиховом анализом доприноси да се боље проуче и сагледају ови крајеви и њихове специфичности у величанственој, органски јединственој борби народа Југославије 1941 — 1945.

Б. Петрановић

ВЕСНИК Војног музеја ЈНА

Најновији свезак *Весника* Војног музеја ЈНА, двоброј 8—9, Београд 1963, обилује изузетно вриједним, садржајно богатим прилозима, чланцима, расправама и научном грађом из наше дуге војне историје и историје народноослободилачког рата. Поред ових материјала *Весник* објављује краће прилоге из наше војне архи-

тектуре, музеологије, извјештаје о дјелатности Војног музеја ЈНА, о конгресу Удружења музеја за оружје и војне историје, те прилоге са подручја критике и приказа.

У знатном броју изворних расправа, *Весник* на уводном мјесту доноси расправу Шиме Батовића: Бакарне сјекире из Стабња у Сјеверној Далмацији.